İMAN

Kur'an'ın omurga kavramlarından biri olan imanın kökü olan emn (emânet ve eman) türevleriyle birlikte 900 civarında yerde kullanılmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu (300 civarında) iman ettiler (âmenû) şeklinde fiil ve mümin (iman eden) şeklinde isimdir (200 küsur yerde). Bu demektir ki Kur'an'a göre iman, hem kavram, hem de faaliyet olarak hayatın ve oluşun en önemli unsurlarından biridir.

Dikkat çeken noktalardan biri de imanın fiil halinde kullanımlarının büyük kısmının amel (iş, eylem, hareket) ile birlikte yer almasıdır. Bu da gösterir ki Kuran, teorik bir iman yerine, eyleme dönüşmüş imanı esas almaktadır.

İmanın esası, emn olmaktadır. "Emn, diyor Râgıb, nefsin sükûnet ve huzura ulaşması, korkudan kurtulmasıdır."

Emn, eman ve emanetin üçü de mastardır; ancak bazen isim olarak da kullanılırlar. İman, bu mastarların Arapça'daki if'al etken kalıbına aktarılmasıyla elde edilen bir kelimedir. Ne var ki Kur'an bunu hem etken hem de edilgen fiil halinde kullanmaktadır. Buna göre, imanın filolojik açıdan iki anlamı vardır: Başkalarına güven vermek, güven içinde olmak. İman sahibi (mümin) de hem inandığı gücün sağladığı güvenin içinde olan hem de başkalarına güven veren kişi demektir.

Kur'an, peygamberlerin, 'emin' varlıklar olduğunu söylüyor. Güvenen ve güven veren kişi veya güç anlamındaki bu kelime de imanla aynı kökten gelmektedir. Yine Kur'an, insanın kozmik sorumluluğundan söz ederken onu emaneti yüklenen varlık olarak tanıtıyor. Buradaki emanet de imanla aynı kökten gelen ve güvene tevdi edilmiş şey anlamı taşıyan bir kelimedir, (bk. 33/72)

İmanın Kur'an tarafından ortaya konan yapısında iki kutup vardır. Bunların biri makro-küllî kutup yani Allah, öteki de mikro-parça kutup, yani insandır.

Kur'an, imanın yıkıcı görünümlerinin bulunabileceğine de dikkat çeker. Kur'an, mesela, küfre imandan söz eder. (bk. Secde, 29) Yusuf 106. ayet bir kitlenin iman içinde şirk taşıdığını bildiriyor. Ankebût 52. ayet, bâtıla iman deyimini kullanıyor. Bu demektir ki, mutlak anlamda aldığımızda inkâr da bir imandır. Burada önemli nokta, insanı aşan bir güce bağlanma olgusudur,

PAUL TILLICH'İN DEVRİM TESPİTİ

Yüzyılımızın en büyük ilahiyatçı filozoflarından biri olan Paul Tillich (ölm. 1965) bu 'nihaî güc'e 'ultimate reality' (nihaî gerçek) ve 'ultimate concern' (nihaî bağlanma ve ilgi odağı) diyor. Bu olgu, her zaman bir şeyin benimsenmesi, bir başka şeyin inkârı olacaktır. Böyle olunca da şu varoluş gerçeğinin altını çizmek gerekecektir:

Her imanda bir inkâr, her inkârda bir iman vardır.

Tillich'in iman, özellikle Tanrı'ya iman konusundaki temel önerisi, onu farklı kılan düşüncelerinden birinin de ifadesi olmaktadır: Din, tek bir kuruma, örneğin mabede indirgenecek bir 'şey' değildir. Aksine o, kültürün tüm alanlarında ifade bulan, şekillenen bir 'ortak insanlık altyapısı' halinde algılanmalıdır. Bunun bizi götüreceği sonuç şu olur:

İnsanın 'son ve yüce ilgi noktası' (ultimate concern), esası bakımından tanrısaldır. Bu nihaî ve yüce ilgi noktası her insanda bir başka ad altında yaşayabilir. 'Son ve yüce ilgi noktası'nın dinler tarihindeki ortak adı 'Tann'dır.

İnancının adını ne olarak verirse versin, her insanın bir 'son ve yüce ilgi değer'i vardır. Bu değer, tüm değerlerden, arzulardan ve şartlardan bağımsız, özgür bir değerdir. Belirleyici, kuşatıcı temel değerdir. Bizim olanın, kısacası, 'ben'in, benliğin hiçbir parçası onun dışında, ondan ayrı düşünülemez.

Bizim son ve yüce ilgi değerimiz, bizim, olmak veya olmamak

noktamızı belirleyen değerdir. O, bizim sonsuzluk değerimizdir. İnsan, ait olduğunu, ayrıldığını hissettiği ve özlediği bu değerle sürekli bir biçimde ama değişik adlarla, ilgilenmektedir. Tillich burada 'varoluş' (existence) ve 'varlık' (being) ayrımı yapmakta, 'varlık'ı daha esaslı bir değer olarak görmektedir.

Sonsuzluk değeri, bizim için sadece 'telaffuz edilen değer değil', varoluşu belirleyen değerdir. O olmadan varoluştan söz edilemez.

Son ve yüce ilgi değeri kendini birtakım başlangıç-alt ilgilerle (preliminary concerns) ifade edebilir. Bu şu demektir:

"Resim, şiir, müzik teolojinin objesi olabilir. Ancak bu oluş, bu nesnelerin taşıdıkları estetik kıymet açısından değil, taşıdıkları son ve yüce ilgiyi ifade gücü itibariyledir."

Mâûn suresi gösteriyor ki, bu yüce ilgi bazen para, hatta haram para olabilmektedir. Son ve yüce ilgi (veya sonsuzluk değeri) bir isim meselesi değil, bir belirleyicilik meselesidir. Adına Allah, ahi ret deseniz de eğer söz konusu nesne sizin için 'olmak veya olmamak' noktasında belirleyici değilse o nesne sizin 'son ve yüce ilgi değer'iniz olmaz.

Tam bu noktada, Mâûn suresinin, namazını-niyazını menfaat aracı yapan ve bu aracı kullanarak kamunun haklarını çalıp çırpan kişileri, namazlanna-niyazlarına bakmadan 'dini inkâr edenler' olarak damgaladığım ve onları lanetlediğini hatırlayalım. Böylesine ağır bir suçlamanın gerekçesi nedir? Belli ki, Kur'an, 'Allah ve din' söylemlerine, ibadetlere, namazlara rağmen, bazı kişilerin, Tann'yı ve dini nihaî realite olarak almadıklarını, onların gerçek nihaî realitelerinin para, dünyalık olduğunu görmüş ve ithamı ona göre yapmıştır. (Mâûn suresinin bu devrim mesajının ayrıntılarını biz *'Mâûn Suresi Böyle Buyurdu'* adlı eserimizde vermiş bulunuyoruz.)

Son ve yüce ilgi değer sizin söz ve şeklinizi değil, varoluşunuzu belirleyen değerdir. Ve her insanın böyle belirleyici bir değeri vardır. Gerçek dindarlarda bu belirleyici değer, Tanrı'dır. Ama her Tanrı iddia ve sözü 'gerçek nihaî değer' değildir. Mâûn suresi, burada, eyleme, kişinin hayatında 'sürükleyici' olana bakıyor. Kısacası, nihaî değer, kişilerin söylediklerine bakılarak değil, eylemlerine bakılarak belirlenmelidir. Mâûn suresinin yaptığı ve gösterdiği de budur.

Ve her insanın bu belirleyici değerinin din dışındaki alanlarda adı ne olursa olsun, din dilindeki adı Tanrı'dır. (Tillich, *Systematic Theology,* 1/13-15)

Unutmayalım ki, İslam Peygamberi, ümmetinin parayı, altını, gümüşü amaç edinenlerini 'Paraya tapanlar' olarak nitelemiş ve onları lanetlemiştir. Çünkü onların, bütün Allah ve din söylemlerine rağmen, esas ve nihaî ilgi noktalarının yani gerçek tanrılarının para olduğunu bilmiştir.

Paul Tillich'in bu temel bakış açısından hareketle vardığı sonuçların en dikkat çekicisi, felsefî anlamda bir ateizmin varlığını kabulün mümkün olmadığıdır. Evet, Tillich'e göre, ateizm yoktur, Tann'nın başka bir adla anılması veya başka bir giysiyle ortaya sürülmesi vardır.

Nihaî ilgi kavramı, geleneksel anlayışların 'Zât' (varlığın dışında kişi) Tanrılarını hırpalamıştır ama vahyin tanıttığı Tann'nın insan hayatına girmesi bakımından tanımlanamaz büyüklükte bir hizmet vermiştir. Dinler tarihinde, ufuk çizgilerini Kur'an'ın belirlediği, sisteme dönüşümünü ise Tillich'in yaptığı 'Nihaî ilgi' kavramını, Tillich'in büyük eserinden giderek biraz daha irdeleyelim. Şöyle diyor Tillich:

"Eğer Tanrı, ifadeye koyduğumuz nihaî ilgi kavramıyla açıklanır-anlaşılırsa o zaman Budizmin, hatta Hint Veda sistemlerinin de Tanrı kavramına sahip bulunduklannı söylemek gerekir." (Systematich Theology, 1/220)

Oysaki geleneksel din anlayışları Budizm ve Hinduizm'i hiç tereddüt etmeden 'Tannsız dinler' olarak damgalamıştır. Biz ekleyelim: Mâûn suresi gösteriyor ki, geleneksel anlayış, 'sürükleyici değer'i para ve dünyalık olanların 'Allah' söylemlerini ve ibadetlerini, onların gerçek değerlerini tespitte esas almıştır. Almıştır ve yanılmıştır. Mâûn suresi bu yanılgıya dikkat çekerek, bize, "Söyleme değil, eyleme ve sürükleyici değere bakın" demektedir.

Anlaşılan o ki, Tanrı kavramı nihaî ilgi ile eşitlenirse, geleneksel din anlayışının din içinde görmediği birçok insan 'dindar' sıfatını kazanabilecektir. Bunun tam tersi de olacaktır: Geleneksel din anlayışının 'dindar ve Tanrı adamı' gibi gösterdiği birçok insanın da esasta dinsiz, Allahsız olduğu anlaşılacaktır. Bu, din-

ler tarihinde de genel insanlık tarihinde de bir devrimdir, bir dönüm noktasıdır. Ne yazık ki geleneksel felsefî-teolojik alışkanlık, Tillich'in bu tespitini alkışlamak yerine onu hırpalamak hatta ateist ilan etmek için bahane yapmıştır.

Evet, çok şaşırtıcı gelebilir ama, 20. yüzyılın bu dev ilahiyatçı düşünürü, bazı çevrelerce ateistler arasına konmuştur. Sebep, geleneksel ilahiyatın Tanrı anlayışını bir tür putçuluk gibi görmesi ve Tanrı'yı bir 'panteistik spiritüalizm' objesi yaparak O'nu varlığın bizzat kendisi olarak algılamasıdır. Gelenekçilere göre, Tillich, Tanrı'nın varlığını inkâr etmiyor ama O'nun ontolojik (bağımsız kişilik) yönünü yok sayıyor. Muarızlarına göre, Tillich'in bu anlayışı, onu belki 'materyalist ateist' yapmaz ama teolojik ateist' olmasını da önleyemez.

Tillich bu noktada en büyük eleştiriyi, çağdaşı Sydney Hook'tan almıştır. Hook, Tillich'i eleştirmekle yetinmemiş, eleştirilerini tarihe şu başlık altında eserleştirerek bırakmıştır: *"The Atheism of Paul Tillich"* (Paul Tillich'in Ateizmi), London, 1962

Tüm bu itham ve eleştiriler, büyük ilahiyatçı filozofumuzun misyonunu yerine getirmesine engel olamamıştır. Geleneksel dinciliğin Tanrı'yı küçülten dogmatik yaklaşımlarıyla, ahlakı, kuralcılığın ötesine geçiremeyen şekilciliğini çok ağır biçimde eleştirmiştir.

Dahası var:

Tillich, geleneksel teolojiyi bir biçimde eleştiren hemen herkesin düşüncesini öne çıkarıp değerlendirmiştir. Geleneğin 'Allahsız' damgasını vurduğu Nietzsche bu bakımdan çok tipik bir örnektir. Tıpkı, geleneği Kur'an adına eleştiren Muhammed İkbal gibi, Tillich de, ikiyüzlülüğe en yıkıcı darbelerden birini vurmuş olan Nietzsche'yi kucaklıyor, yüceltiyor. Şunu söylemekte gecikmiyor Tillich:

"Nietzsche'nin 'Tanrı öldü!' söylemi yadırganmamalıdır. Onun 'Öldü' dediği Tanrı. geleneksel Tanrı anlayışıdır ki. o. gerçekten ölmüştür." (bk. James R. Lyons; *The Entellectual Legacy of Paul Tillich,* 66)

Tam bu noktada şunu da ekleyelim: Kur'an ateizmden, hatta

dinsizlikten asla söz etmez; ama sahte ve yedek tanrılardan, sahte ve yedek dinden ısrarla söz eder. Dahası, Kur'an'ın, tüm karanlık ve kötülüklerin anası görerek bir numaralı düşman ilan ettiği şirk, bir ateizm veya dinsizlik değil, gerçek Tann'nın yerine veya yanına ikincil-sahte tanrılar koyma illetidir.

Şirk büyük bir zulümdür (31/13) Ve zulüm 'şeylerin, ait olmadıkları yere konması' olarak tanımlanmıştır. Şirk, hem Tanrı'yı 'olması gereken' yerden başka yere koyarak hem de varlıkları olmaları gereken yerlerden başka yerlere koyarak ikili bir zulüm sergilemektedir.

Tillich, şirki tanımlarken Kur'an'ın bakış açısına tamamen uygun konuşuyor: " Putperestlik, ikincil-Uçüncül şeylerin birinci dereceye yükseltilmesidir." (Tillich; *Systematic Theology,* 1/13)

Buradan hareketle şu sonuca varabiliriz;

Yedek-sahte ilahlı bir dine mensup olmaktansa dinsiz kalmak yeğdir.

Dinsizlikte, 'sahip olamadığınızın gerçeğini bulmak ümidi' vardır. Sahte dinde ise bu ümit yok edilmiştir.

Olması gerekene yönelik ümitten yoksun kalmak, olması gerekene sahip olmamaktan daha büyük bir beladır.

Kur'an, erdirici imanı bu göreceliğin üstünde bir oluş sırrı halinde ele alır ve onun yukarı kutbu olan Allah ile aşağı kutbu olan insanı aynı anda mümin diye nitelendirir. 'Mümin' hem Allah'ın hem de insanın sıfatıdır. Allah'ın müminliği güven verici, güven kaynağı olmayı, insanın müminliği de yukarı kutuptaki Mümin'e güvenmeyi ifade eder. O halde, gerçek mümin hem kendisi dışındakilere güven verecektir hem de Tanrı'ya güvenecektir. Tanrı'ya güvenen yani gerçekten mümin olan, Mâûn suresinin lanetlediği kötülükleri yapar mı? Örneğin, kamunun haklarına tecavüz eder mi, yetimin, yoksulun hakkını çalar çırpar mı? Ve mesala, namazma-niyazına riya bulaştırır mı?

Kısacası, her iki kutuptaki mümin, Allah ve insan, aynı zamanda hem güvenen, hem de güvenilen olmalıdır, iman, bu karşılıklı güvenin işleyişidir. Bunun içindir ki Kur'an, imanı, Allah'a sevgide iyice derinleşme olarak da tanıtmıştır. (2/165) Nitekim,

Kur'an rıza (hoşnutluk) konusunda da bu karşılıklı işleyişi gündeme getirmiştir. Rızanın gerçekleşmesi için insan ve Allah aynı anda hem razı olan (râzıye), hem de razı olunan (marzıye) durumunda bulunmalıdır, (bk. Fecr, 27-28)

Öte yandan, Hz. Peygamber "Mümin müminin aynasıdır" diyerek, iman konusunda bir kozmik sırra daha dikkat çekmiştir. Bu hadisi "İnsan insanın aynasıdır" şeklinde mânâlandırarak bir boyuta hapsetmek yanlıştır. Mümin, Allah'ın sıfatlarından biri olduğu için bu hadisin bir anlamı da: 'İnsan Allah'ın, Allah da insanın aynasıdır' şeklinde düşünülmelidir.

îmanın, Kur'an penceresinden bakıldığında temel ve terminolojik anlamı, Allah'a inanmaktır. Kur'an, ebedî kurtuluşu getiren ve insanı varlığın esasıyla birleştiren erdirici kuvvetten, temel çerçeve olarak, bunu anlar. İman başlığı altında toplanan diğer kabuller yeterlilik şartından çok mükemmellik şartı diyebileceğimiz ayrıntılardır. Bu anlamda imandır ki, insanı kopmaz, çürümez bir bağa kavuşturur ve boşluklara yuvarlanmasını önler. (2/256) Bu anlamda bir imandan yoksun kalan benliği Kur'an, hayvanların en şerlisi olarak anmaktadır, (bk. 8/55) Ne yazık ki. insanlığın her devirde büyük çoğunluğu bu iman sırrından uzak bulunmuştur ve bulunacaktır. Kur'an'ın bu konudaki beyanları son derece açıktır, (bk. 11/17; 13/1,31; 10/99; 12/103, 16)

İMAN-İSLAM İLİŞKİSİ

Erdirici ve kozmik emaneti taşıma yeterliliği kazandıran iman, bir dinin sosyal düzen haline gelmiş kurallarını yaşamaktan daha başka bir şeydir. Bu kurallar son ve en mükemmel dinin kuralları da olsa durum değişmez. Kuralların yaşanması dış planda, insanlar arası ilişkilerde, sistemin mensupları için öngörülen nimetlere ve imkânlara sahip olmaya yeterse de insanı Allah'ın bir aynası olarak ve bir kozmik benlik sıfatıyla oluş bünyesinde katkı sahibi olma noktasına ulaştırmaz. Geleneksel yorumcuların bütün tevil ve saptırmaları Kur'an'ın iman konusundaki bu kabulünü saklayamamıştır. Bu noktanın temel ayeti olan Hucurât 14, aynen şöyledir:

"Bedeviler: 'îman ettik' dediler. De ki, 'Siz iman etmediniz. Ancak 'Müslüman olduk' deyin, iman sizin kalplerinize girmemiştir. Eğer Allah'a ve resulüne itaat ederseniz Allah, yapıp ettiklerinizden hiçbir şey eksiltmez. Çünkü Allah Gafûr'dur, Rahim'dir."

Ayet, açık bir şekilde mümin olmakla Müslüman olmayı birbirinden ayırmakta ve mümin olmayı Müslüman olmanın üstünde bir değer olarak göstermektedir. Ve göstermektedir ki, İslam'ı sosyal bir düzen olarak görüp ona uygun yaşayanlar sistemin insanlar arası plandaki tüm nimetlerinden yararlanmada hiçbir haksızlığa uğratılmazlar. Ancak bu onların ilahî emaneti taşıyan Allah'ın aynası insanlar olduğunu ispatlamaz. İzutsu'nun güzel ifadesiyle "İslam, imana doğru atılmış bir ilk adımdır. Henüz imanın kalbe yerleşmediği hazırlayıcı bir safhadır." (Izutsu; *Kur'an'da Allah ve Kâinat,* 50)

Kozmik emaneti taşıyan benlik, Kur'an tarafından Allah'ın yardımcısı, Allah'ın dostu olarak nitelendirilmiştir, (bk. 3/68; 47/7¬ 11; 61/14) Kur'an bu esas imanın ayrıntılarına da geniş yer vermekte ve birçok ayet bu ayrıntılardan birine veya birkaçına inanmayı da iman kelimesiyle karşılamaktadır. Bunlara bakarak imanın yukarıda belirlediğimiz temel yapısını gözden uzak tutmamak gerekir.

İman konuları olarak Kur'an şunlara yer vermektedir: Allah'a iman, ahirete iman, resullere, meleklere, kitaplara iman. (2/285; 4/136) Bazı hadislere dayanılarak iman şartlan içine konmuş bulunan kadere iman Kur'an'da yer almaz. Kur'an'da kader kavramı, açık ve net bir biçimde, varlık kanunları anlamında kullanılmıştır. Bu kavramın insanın filleri, iradesi, özgürlüğü ve sorumluluğu ile doğrudan ilgisi yoktur. Geleneksel ilmi kelam ve fıkıh kitaplarının düzenlediği anlamda bir kader anlayışının Kur'an'dan onay alması, asla mümkün değildir. (Bu konuda geniş bilgi için *Kur'an'daki İslam* adlı kitabımıza bakılabilir.)

İman sırrının ebedî kurtuluşla ilgisi, konunun en önemli noktalarından biridir. Kur'an, ebedî kurtuluş için yeterlilik şartı olarak aradığı imanın Allah'a ve ahirete iman olduğunu açıkça söylemekte ve kurtuluşun üçüncü şartı olarak da salih amel sergilemeyi öngörmektedir, (bk. burada, Amel mad.)

Bu tespit, Kur'an'm Bakara 62. ve Mâide 69. ayetlerinde verilmiştir. Aynen şöyle denmektedir:

"Şu bir gerçek ki, Kur'an müminlerinden, Yahudilerden, Hristiyanlardan, Sabitlerden Allah'a ve ahiret gününe inanıp barışa ve hayra yönelik iş yapanların, Rableri katında kendilerine has ödülleri olacaktır. Korku yoktur onlar için, tasalanmayacaklardır onlar."

Bu ayetler, dış kimlikleri bakımından farklı olan insanların üç şartı taşımaları halinde ebedî kurtuluşu yakalamış olacaklarını açıkça bildirmektedir. Bunu, "Bu insanların Müslümanlığa geçenleri" şeklinde ayrı bir şarta bağlamak, Kur'an ayetlerini tahriftir. Böyle bir iddia, Kur'an'ı abesle uğraşır bir konuma getirmek olur. Müslüman unvanını almış olanların durumu zaten bellidir. Yahudi, Hristiyan, Sâbiî vs.den Müslüman olanların kurtulacağını söylemek ne anlam taşır? Kur'an böyle bir şeyi neden Yahudi, Hristiyan vs.yi sayarak söylesin?

Kur'an'ın beyanı açıktır. İmanda yeterlilik şartlarıyla mükemmellik şartları birbirinden ayrılmıştır. Yeterlilik şartlan yukarıki ayetlerde verilenlerdir. Mükemmellik ise, imanı, Muhammedi tarz ve tavra ulaştırmakla elde edilir. Klasik müfessirler ve onların söylediklerini aynen tekrar edenlerin bu ayetleri değerlendirmeleri, Kur'an'ın ruhuna ve beyanlarına uymamaktadır. Allah'ın kelamına, kendi meşrep ve mizacına uygun ambargo koymak olan bu yaklaşımı Elmalılı şöyle tekrarlamıştır:

"Görülüyor ki, bu ayetlerde evvela iman edenler, Yahudiler, Nasâra, Sâbiûn diye dört sınıf zikredilmiş ve bu suretle Yahudiler, Hristiyanlar, Sâbiûn müminlere mukabil ve binaenaleyh gayrı mümin olarak gösterilmiş ve sonra Allah'a, ahirete iman edip ameli salih yapanların korku ve kederden kesinlikle uzak olacakları da müjdelenmiştir. Bundan ise bu vaad ve müjdenin bu dört sınıftan ancak Müslümanlara mahsus olduğu ve Yahudiler, Hristiyanlar, Sâbiîlerin bu müjdeden hariç bulundukları, bununla beraber bunlar da iman ederlerse müminler sınıfına dahil olup aynı vaad ve müjdeden nasiplenecekleri açıkça anlaşılır."

Açık olan bir şey varsa, Elmalılı'nın, kendisi gibi düşünen gelenekçileri tekrarlayarak Kur'an ayetlerini maksat ve hedefinin dışına çektiğidir. Anılan ayetlerin, Elmalılı ve benzerlerinin söyledikleriyle hiçbir ilgisi yoktur. Elmalılı, açıklamalarının iki sayfa ilerisinde de şöyle demektedir:

"Bu ayetler, politik ve idarî noktadan Yahudi, Hristiyan ve Sâbiîlerin bir ülke ve yönetimde eşit olduklarını, ancak ahiret ve cennet nimetleri bakımından Müslümanların farklı olduğunu gösteriyor..."

Kur'an'ın neresinde bu anlayışı belgeleyen bir tespit var? Anılan ayetlerde böyle bir ayrıma ima bile yoktur. Allah'ın beyanına teslim olmak yerine o beyanı geleneksel kabullere uydurmaya kalkmak, anlaşılır şey değildir.

Dikkat edilirse, iman ve sonsuz kurtuluşu yakalamada hep dış patente, nüfus kağıdına sığınılmaktadır. Kur'an bunu kabul etmez. Her insan, kendi elinin ve gönlünün ortaya koyduklarına göre karşılık görecektir. Kur'an burada, ferdi esas alır; ferdin içinde bulunduğu toplumun tabelasını, verdiği nüfus belgesini değil. Ve burada temel ilke şudur: "Biz güzel iş ve değer üretenlerin ödüllerini heder etmeyiz." (18/30) Bundan çıkarılması gereken en önemli sonuç şudur:

Dış patent, ne olursa olsun, nüfus kaydı, insanı dünya şartlarında belli konumları kazanma hakkına sahip kılmanın ötesinde bir garanti vermez. Dış patente bakarak ne tüm Müslüman nüfus kağıdı taşıyanları ebediyen kurtulmuş gösterebiliriz ne de Hristiyan, Yahudi vs. nüfus kağıdı taşıyanları batmış gösterme yönüne gidebiliriz. Nitekim, Kur'an daha başka münasebetlerle de bu noktaya parmak basmıştır. Mâide 41 ve 61. ayetler, ağızlarıyla iman ettik diyenlerin küfür içinde koşuşup durabileceklerini bildirmektedir. Âli İmran 199. ayet, Ehlikitap'tan bazılarının Allah'a ve Hz. Peygamber'e indirilene iman ettiklerini söylemektedir. Beyyine suresi 1. ayet Ehli kitap'ın küfre sapanları' deyimini kullanıyor. Bu demektir ki onların hepsi, ebedî kurtuluşu kaybetmiş kişiler anlamında kâfir değildir.

Âli İmran 113. ve devamı ayetler Ehlikitap'ın hepsinin aynı olmadığını, içlerinden bir grubun gece-gündüz Allah'ın ayetlerini okuyup ibadet ettiğini, Allah'a, ahirete inanıp iyiliğe çağırdığını anlattıktan sonra onları salihler diye anmaktadır. "Buradaki beyanlarla, Müslüman olanlar kastediliyor" gibi bir hükme varmak, Kur'an'a iftira olur. Şu söylenebilir: Buradaki beyanlar, Allah'ın esas aldığı 'Müslümanlık'ı tanıtıyor; bu ise nüfus kâğıdı meselesi değil, şu sayılan değerleri hayata sokma meselesidir.

Mâide 82-85. ayetlerse, Hristiyanlardan bazılarının seçkinliklerini, takvalarını vs. sayarak onların cennetle ödüllendirileceklerini söylemektedir. Burada Hz. Peygamber'in bir davranışına dikkat çekmek isteriz: Tanrı Elçisi bir keresinde Ebu Bekir'i, bir keresinde de Ebu Hureyre'yi görevlendirerek şöyle haykırmasını emretti:

"Allah'tan başka ilah olmadığına inanan herkes cennete girecektir."

Rivayete göre bu çağrının Medine sokaklarında yapılması, her seferinde, Ömer bin el-Hattâb (Hz. Ömer) tarafından engellendi. {Hallâf, 134)

Kısacası, Kur'an, iman meselesinde iki daire tespit ediyor: Geniş daire, özel daire. Geniş daire, yeterlilik şartlarını taşıyanların yer aldığı kuşatıcı çerçevedir. Özel veya dar anlamda iman dairesi ise, imanı, Muhammedi tavır ve tarz üzere benimseyenlerin oluşturduğu dairedir. Kur'an tüm insanlığı bu ikinci ve özel daireye çağırmakla birlikte, yeterlilik şartlarını taşıyanların bulunduğu çerçeveyi de kucaklama büyüklüğünü gösterir.

Bir başka önemli nokta da, geniş dairenin kabul edilmiş olmasını, Ehlikitap zümrelerin tümünün cennete gidecekleri anlamında değerlendirilmemesidir. Kur'an böyle bir ucuzluğa onay vermez. Burada sözkonusu olan ve salih unvanı almış bulunan Ehlikitap bir gruptur.

Kurtuluşa erenlerin salih diye adlandırılmaları da üzerinde durulacak hususlardan biridir. Bu sıfat sulh (barış) kökünden gelir. Barışçıl, barış sever... gibi anlamlar taşır. Kur'an, sulh severliği, sulha hizmeti, ebedî kurtuluşu sağlayan imanın bir parçası olarak ele almakta ve şu ilkeyi koymaktadır: "İman edip sulha yönelen, sulha hizmet edenlere korku yoktur. Onlar mahzun da olmazlar." (6/48. Ayrıca bk. 16/97)

Bu Kur'ansal yaklaşımın bizi ulaştıracağı tespitlerden biri de şudur: 'Müminler kardeştirler' (49/10) ilkesinin de iki boyutu ve çerçevesi olacaktır: Genel çerçeve, dar çerçeve. Genel çerçevede, Allah'a inananların tümünün kardeşliği yer alır. Bu, tevhidin en geniş dairedeki kaynaşma alanıdır ki Kur'an buna, Âli İmran 64. ayette parmak basmıştır. Bu ayet, Muhammedi müminlerle Ehlikitap'ı birliğe çağırırken şöyle sesleniyor:

"De ki, 'Ey Ehlikitap! Sizin ve bizim aramızda aynı olan şu söze gelin: 'Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da birbirimizi rabler edinmeyelim.' Eğer yüz çevirirlerse şöyle söyle: 'Tanık olun, biz müslümanlarız/ Allah'a teslim olanlarız."

Bu çağrı, genel çerçevede imanda birleşmeye yönelik en güçlü ve en evrensel çağrıdır. Kur'an, imanda genel dairenin oluşturduğu kardeşliği bu ayetle ifadeye koyarken, özel dairedeki Muhammedi müminler arası kardeşliğe birçok ayette değinmiş, bu kardeşliğin özelliklerine, boyutlarına dikkat çekmiştir.

Genel çerçevedeki tevhitte kardeşlik, özel çerçevedeki Muhammedi kardeşliğin sergilediği özel ve daha içten ilişkilerle çelişmez. Yeterlilik şartlarına sahip olmanın getireceği kaynaşmadan daha derin ve içten bir kaynaşma, mükemmellik şartlarına sahip bulunanlar arasında yaşanacaktır. Bu, Muhammedi kardeşlik diye anılabilir.

Kur'an, imanı bir samimiyet ve sevgi olayı olarak almaktadır:

"İnsanlar içinde öyleleri vardır ki, Allah dışında bazılarını Allah'a eş tutarlar da onları Allah'ı sevmiş gibi severler. İman sahipleri ise Allah'a sevgide çok kararlı ve taşkındırlar." (Bakara, 165)

Böyle olunca, imanı öncelikle bir kalp olayı halinde düşünmek, kaçınılmazdır. Nitekim, bütün İslam bilginleri, imanı, kalp ile tasdik olarak tanımlamakta asla tereddüt etmemişlerdir. Tartışılan konu, dil ile ifadeye koymanın zorunlu olup olmadığıdır.

Kur'an'ın beyanlarından anlaşılan odur ki, hayatî bir engel yoksa, imanı dil ile de ikrar gereklidir. Hayatî bir engelin söz konusu olduğu durumlarda ise imanı dile getirmemek mubah olduğu gibi, inanılanın tersini açıklamak da mubahtır. Buna ikrah altında inkâr diyen Kur'an, bu durumda insanı, kalbinin imanda sabit olmasının kurtaracağını söylemektedir. Nitekim, bu konuyu düzenleyen ayetlerin iniş sebebi, müşriklerin işkenceleri altında Allah'ı ve Peygamber'i diliyle inkâr durumunda kalan Ammâr bin Yâsir'in imanının zedelenip zedelenmediği tartışmasıdır. Kur'an, Ammâr'ın şahsında tüm ikrah altında kalacakların imanlarının geçerliliğini ilan etmiştir, (bk. 16/106 ve yorumları)

İmanın ardından, baskı ve şiddet altında inkâra gidenlerin ufukları karartılmamıştır ama, imanlarını zulümle lekeleyenler için kurtuluş kapısı kapatılmıştır, (bk. 6/82) Esasen, Kur'an imandan sonra küfre sapanlara karşı çok sert ve şiddetli bir tavır takınmaktadır. Buna Kur'an dilinde tebdil veya irtidat denmektedir.

Birincisi, imanı küfürle değiştirmek, ikincisi de İslam dininden çıkmak anlamındaki bu kelimeler, Kur'an dilinde, en onur kırıcı hastalığın adlarıdır, (bk. 2/217; 3/86, 90)

İman bir sevgi ve samimiyet keyfiyeti olduğundan ikrah (zorlama, baskı, niyetsizlik) altındaki hiçbir ikrar (dil ile tasdik) iman sırrını yakalayamaz. İman; kalbin, sevgiyle kabulleneceği bir oluş ve eriştir; bir kozmik nasiptir. Kur'an bu inceliğe dikkat çekerken, kendi üslup güzelliği içinde şöyle konuşuyor:

"Allah, imanı size sevdirmiş ve onu gönüllerinizde süslemiştir. Ve size küfrü, fasıklığı, isyanı çirkin göstermiştir." (49/7)

Bu ayet, imanın yaratıcı-yapıcı noktalarını sevgi, güzellik olarak gösterirken, yıkıcı noktalarını ikrah, ikiyüzlülük, isyan şeklinde veriyor.

Gerçekten de imanın tedirgin olacağı temel bela, ikrahtır ki, Kur'an onu, din dairesine girmemesi gereken bir olumsuzluk olarak gösteriyor, (bk. burada, İkrah mad.) Ve Kur'an, ikrahın karşıtı olarak alabileceğimiz sevgiyi hem imanın kemali hem de müminin temel niteliklerinden biri olarak öne çıkarıyor. Mümin, sevmeyenlere, kopup ayrılanlara, parçalara bölünüp tevhidi zedeleyenlere bile sevgi duyar. Bu, onun varlık yapısının bir gereğidir, (bk. 3/ 119)

Müminin bu saf ve samimi yapısıdır ki küfür erbabının kendisini çoğu kez yarı ahmak ve aptal görmesine sebep olmuştur. Kur'an, iman sahiplerini küçük gören, alay konusu yapan küfür temsilcilerine dikkat çeker:

"Onlara, 'İnsanların inandığı gibi siz de inanın' dendiğinde, 'Yani biz de kafası çalışmayan zavallılar gibi inanalım mı?' derler. Haberiniz olsun ki, kafası çalışmayan düşük seviyeliler onların ta kendileridir; fakat bilmiyorlar." (Bakara, 13. Ayrıca bk. burada, Kibir ve Ezilip Horlananlar madl.)

"Dediler: 'Biz sana inanır mıyız? Seni, o bayağı zavallılar izliyor." (Şuara, 111)

Cenabı Hak, küfrün bu küçük görücü tavrına karşılık iman sahibini yüceltiyor, onun yanında yer alıyor ve onu, oluşun yaratıcı

unsurlarından biri olarak onurlandırıyor. Kozmik muştular onlar içindir. (13/29) Allah, onların kalbine imanı yazmış ve onları kendisinden bir ruhla desteklemiştir. (58/22) Karanlık-şeytanî güçler onları ezmeye yol bulamaz. (16/99; 34/20) Onlara yardımcı olmak Allah'ın, bizzat kendisi üzerine yazdığı bir görevdir. (30/47) Allah iç huzurunu onlara nasip etmiştir. (9/26; 58/4) Onlar, varlık ve oluşta en yüce boyutlara yükselmişlerdir. Korkmak, kedere yenik düşmek, onlara uzaktır. (3/139) Allah'ın lütuf ve bağışı onlar içindir. (3/152)

Mümin, böylesine onurlu olduğu içindir ki, bir mümini kasten öldüren, ebediyyen cehennemde kalır. (4/93) Ve nihayet Kur'an şöyle seslenir:

"İman edip hayra ve barışa yönelik fiiller sergileyenlere gelince, işte onlardır yaratılmışların en hayırlısı." (Beyyine, 7)

Bir gönül zenginliği, samimiyet, aşk ve sebat olan imanın insana kazandırdığı onur, bedava değildir. Kur'an, bu nokta üzerinde durur ve imanın bir imtihan, ıstırap ve çile işi olduğuna dikkat çeker:

"İnsanlar, 'İnandık' demeleriyle kendi hallerine bırakılacaklannı ve hiçbir imtihana çekilmeyeceklerini mi sandılar! Yemin olsun ki, biz, onlardan öncekileri de fitne yoluyla denemişizdir. Allah, özüyle sözü bir olanları elbette bilecektir. Ve O, yalancıları da elbette bilecektir." (Ankebût, 2)

Aynı surenin 10. ayeti ise insanlardan gelen ıstırap ve eziyetleri, Allah'ın musibeti gibi görmenin iman sahibine asla yakışmayacağını, çoğu müminin ayağını bu aldanışın kaydırdığını belirtiyor.

Kur'an; korkuya dayalı, menfaate yönelik imanlardan bahseder ve bunların kozmik anlamda iman olmadığını açıklar. Bunlar erdirici iman değildir. (40/84, 85) Menfaate dayalı imanın baş temsilcileri, bedevi Araplardır. (bk. burada Araplar mad.) Korkuya dayalı imanı ise, Firavun baskı ve zulmü yüzünden Musa'ya sığınan Beniisrail temsil ediyor. (10/83)

Kısacası, ağzın "İman ettim" demesi yeterli olmamaktadır (2/8, 14) ama aynı sözü kalbin söylemesi yeterli olmaktadır.

Burada gündeme son nefeste iman konusu geliyor. Korku yüzünden imanın en tipik şekli Firavun'un, Nil sularına gömüldüğünde "Musa'nın rabbine iman ettim" sözüyle ortaya çıkan imanıdır. Bu iman geçerli midir?

Kur'an, ölümün yakaya yapıştığı ve üç boyutlu âlemle bağlantının kopma noktasına geldiği andaki tövbeyi geçersiz sayar. Çünkü iman, elle tutulup gözle görüleni kabul değildir. İmanın bütün sırrı, gaybde olanı tasdik **ve** kabuldür. Böyle olunca, üç boyutlu âlemle irtibatı kesilen benliğin, ölümün aralayacağı perdenin ötesini görüp "Demek böyleymiş, o halde ben de inandım" demesinin bir anlamı olmamak gerekir. Ancak şunu da itiraf etmek zorundayız:

Kur'an, son nefeslerini vermek üzereyken "İman ettim" diyen Firavun'u kınamakla birlikte onun imanının kabul edilmediğini de söylemiyor. Firavun'a hitap şudur: "Şimdi mi, ey Firavun. Sen bundan önce isyan ettin ve sen bozgunculardandın." (10/90-91)

Allah, Firavunu azarlıyor, ama "İmanın kabul edilmedi" demiyor. Azarlaması, imanını kabul etmediği anlamında alınabilir mi? İbn Arabî başta olmak üzre, bazı sûfî bilginler, bu azarlamanın imanı kabul etmemek anlamına gelmediğini, çünkü Allah'ın rahmetinin buna izin vermeyeceğini söylemişler ve Firavun'un da imanını geçerli saymışlardır. Ancak genel kanı, Firavun'un imansız gittiği merkezindedir.

İman konusunun en sıcak tartışma noktalarından biri de imanın artıp artmayacağı, imanda eksilmenin olup olmayacağıdır. Kur'an imanda artmanın mümkün olduğunu, açıkça beyan eder. (bk 3/173;8/2; 9/134; 33/22; 48/4)

İslam düşünürlerinin genel kanısı, Kur'an'ın, imanda artıştan maksadının imanın aydınlığının artışı olduğu şeklindedir. Ve onlara göre, imanın hakikati külli bir kavrayış **ve** buna ilişkin bir şuur halidir ki bunun artıp eksilmesi söz konusu olamaz. Bir şuur halinin derinleşmesinden söz edilebilirse de, bu bir artma-eksilme olayı değildir.

Kur'an, Muhammedi iman sahiplerinden beklediği davranışları, genellikle "Ey iman edenler" hitabıyla göstermektedir. Bunları, bu hitapla başlayan ayetleri inceleyerek ortaya çıkarmak müm-

kün olacağından biz burada bu kadarını söylemekle yetineceğiz. Ancak, müminin varlık yapısının temel nitelikleri gibi verilen bazı özellikler vardır ki onlara dikkat çekmek istiyoruz.

Muhammedi mümin-veya kâmil iman sahibi- her şeyden önce vahye imanında külli bir kabul sergiler. Vahyin verilerini ve nebileri hiçbir ayrıma sokmadan kabullenir. Kur'an buna 'Son Resule indirilenle birlikte önceki nebilere indirelene de iman' (2/4), Kitabın tamamına iman' (3/119), resuller arasında ayrım yapmamak' (2/285), iman edip salih amel işlemek ve Muhammed'e indirilene de iman etmek' (47/2) diyor. Bu son ayet, imandaki yeterlilik çerçevesiyle mükemmellik boyutu olan Muhammedi iman dairesini çok güzel ayırmıştır.

Mükemmel müminin bir niteliği de melâmet veya levm ruhudur ki Kur'an bunu dolaylı bir biçimde şu yolda ifadeye koymuştur: Şunun bunun kınamasına aldırmamak, dıştan gelen kınayışlara bakmadan iman hakikatinin gerektirdiği biçimde yol almak. (3/173) Kur'an ahlakının ve yaratıcı faaliyetin esası olan bu melâmet, tasavvufun da omurga kavramlarından biridir. (Geniş bilgi için bk. Öztürk; *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar,* Kur'anın Tasavvuf! Verileri bahsi; *Dincilik,* birinci bölüm)

Mükemmel müminlerin bir niteliği de birbirlerine sürekli sabrı ve hakkı tavsiye etmeleridir, (bk. Asr suresi) Muhammedi müminlerin gönül dostları yalnız kendileri olacaktır. (3/28) Onların kadın]an erkeklerinin, erkekleri de kadınlarının dostudur. (9/71) Bu yüzden, Kur'an müminlerini, gelecek nankörlüklere, hayal kırıklığı doğuracak tavırlara karşı uyarmış ve onlara, insana değil Allah'a güvenip dayanmayı ısrarla tavsiye etmiştir. (3/122; 5/23)

Burada bir inceliğe daha dikkat etmeliyiz: Kur'an, kadın müminlerle, erkek müminleri birbirlerinin dostları (evliya) diye anmakla, hayat ve imanın sorumluluğunu taşımada iki cinsi eşit görmüştür. İslam dünyasının, tarih içinde, kadına reva gördüğü muamele, Kur'an'ın bu anlayışına tamamen zıt bir manzara sergiliyor. Kadm, hayatın dışına itilmiş, erkeğin iman ve hayat arkadaşı olmaktan çok, onu dıştan izleyen bir hizmetçi-köle durumuna düşürülmüştür. Bu tavır, kadına Kur'an'ın bakışını değil, Cahiliye putperestliğiyle eski Doğu geleneklerinin bakışını temsil ediyor.

Kur'an, imanla ilişkileri noktasından insanların akrabalıklarına verilecek önemin derecesine de değinmiştir. İmanda ortak olmayan akraba, yakınlığı ne olursa olsun (ana-baba da dahil) gönül dostu olma hakkını yitirir. Onlara karşı hukukî sorumluluklar yerine getirilir ama, gönül dostu olarak benimsenmeleri yoluna gidilmez. (9/20; 58/22)

Kur'an böylece, kan ve et bağlarından an, kozmik şuur beraberliğine dayalı bir akrabalık getirmektedir. Bu bir gönüldaşlık, iman kardeşliğidir ki bunu yukarıda 'müminlerin kardeşliği' ilkesi olarak gördük.

Muhammedi müminlerle Hz. Muhammed'in ilişkisi de üzerinde durulan noktalar arasındadır. Kur'an, Son Peygamber'e şu emri veriyor: "Müminlerden sana uyanlara, tevazu kanadını indir." (Şuara, 215; 15/88) Bu ayette iki hususa işaret vardır:

1. Tanrı Elçisi'nin kendine uyanlara tevazu ile muamelede bulunmasının bir fıtrat borcu olduğu. (Bu demektir ki tüm inanışlarda lider, kendine uyanlara alçak gönüllü davranmalıdır.)

2. Müminler içinde Hz. Peygamber'e uymayanlar da olacaktır. Bu da bizim, genel ve yeterlilik şartlarına uygun iman tespitimizin doğruluğuna bir başka delildir.

Tevbe suresi 128. ayet, insanlığın tüm sıkıntı ve acılarının Hz. Peygamberi de incittiğini söyleyerek Son Resul'ü bir küllî vücut halinde tanıtıyor. O, insanlığın tüm acı ve sevinçlerini benliğinde duyan en büyük ruhtur. Aynı ayet, özgüleyici bir ifadeyle, Hz. Muhammed'in müminlere daha özel bir merhametle dolu olduğunu söylüyor. Bundan doğal ne olabilir? Herkes tüm çocukları sevmelidir ama bu, onun kendi çocuklarını daha çok sevmesine engel değildir. İnsanın, varlık görevini daha iyi yapması, tekâmül yolunda daha kalıcı ürünler bırakması da bunun böyle olmasını gerektirir.

Nebilerin sonuncusu, mükemmellik noktasına yükselmiş müminleri kendi benlikleri kadar, hatta müminlerin kendilerinden daha çok sever ve korur. Onun hanımları da müminlerin anneleridir.

Kur'an, bağlılarına şu emri veriyor:

"Size selam verene/barış yöneltene 'Sen mümin değilsin' demeyin." (Nisa, 96)

Burada kullanılan kelime selam kelimesidir. Bunun anlamı da barış, esenlik ve güven demektir. Bununla neyin kastedildiğini daha iyi anlamak için, yukarıda imanla ilişkisine dikkat çektiğimiz sulh (barış) kavramını hatırlamak gerekir. Anlaşılan odur ki, Kur'an, insanlığa barış ve güven sunan yaklaşımların tümünü iman ve İslam dairesinin içinde görmektedir.

Ve nihayet Kur'an, kendisinin çağırdığı imanın nasıl değerler taşıdığının öğrenilip anlaşılacağı günü fetih günü olarak anar ve o günü 'küfre sapanların imanlarının işe yaramadığı gün' olarak tanıtır. (Secde, 29)

Erdirici iman, ona gönül vermeyenlerin tüm teorilerinin iflas ettiğini insanlığın fark ettiği imandır.